

Kulturens materia: en analys av kulturhusets värdeskapande genom värdebaserad programmering

Byggprocessen för offentliga byggnader avsedda kulturell verksamhet studeras i en doktorsavhandling vid Luleå tekniska universitet. Forskningen är finansierad av Svenska byggbranschens utvecklingsfond (SBUF) och Formas/BIC, i samverkan med Nåiden Bygg AB och Luleå kommun. I studien har kravformuleringar och den upplevda nyttan för byggherren, byggprojektets aktörer och brukare av byggandet av kulturhus studerats med syfte att bidra till en utveckling av programarbetet tidigt i byggprocessen. En teoretisk analytisk metod, värdebaserad programmering (VP), har tagits fram i projektet. Det är en metod som ger svar på frågor om nytta för alla inblandade parter genom att inkludera brukarvärden tidigt i byggprocessen.

Värdeskapande i byggprocessens tidiga skede

En byggnad bör skapa ett mervärde för byggherren och dess entreprenörer för att byggprojektet ska bli lönsamt och samhällsekonomiskt hållbart. Det är emellertid svårt att beskriva värdet av en offentlig byggnad i allmänhet och byggnader som syftar till att skapa känslomässig eller kunskapsutvecklande upplevelser för dess brukare, i synnerhet. Likaså är de ekonomiska effekterna av en investering i ett kulturellt byggprojekt svåra att värdera i termer om hållbar utveckling i regionen.

Programarbetet i byggprocessens tidiga skede har betydelse för att synliggöra byggherrens krav och önskemål för de professionella aktörerna i byggsektorn. I tidiga skeden är det också viktigt att lyfta fram byggnadens värde för brukarna. Att synliggöra kundvärden tidigt har även betydelse för utvecklingen av nya funktionella och tekniska lösningar i byggprocessen.

Fallstudie av kulturhus

En fördjupad fallstudie av Kulturens hus i Luleå och jämförande studier av andra kulturhus, det vill säga offentliga byggnader för kulturella aktiviteter: Kulturhuset Vingen, Vara Konserthus, Uppsala Konsert & Kongress och Mimerns Hus, byggda i Sverige under 2000-talet har legat till grund för utvecklingen av analysmetoden.

Kulturens hus i Luleå

Kulturhuset Vingen

Vara Konserthus

Uppsala Konsert & Kongress

Mimers Hus

I fallstudien har olika aktörer (byggherre/beställare, konsulter, entreprenörer och brukare) beskrivit sina nyttor med ett kulturhus och hur de upplever att de satta kraven och önskemålen på byggnaden motsvarar det färdiga resultatet. Aktörerna har intervjuats avseende deras roll och bidrag i byggprocessen samt deras värderingar och uppskattade värde av det specifika kulturhuset. Totalt ingår 29 intervjutillfällen med 26 aktörer relaterade till de fem kulturhusen. En enkätstudie har genomförts med besökare av ett av kulturhusen: Kulturens hus i Luleå. Enkäten delades ut till 565 besökare vid sju olika tillfällen då olika aktiviteter pågick i huset. 452 besvarade enkäten vilket ger en svarsfrekvens på 80 %. En workshop genomfördes med deltagare i byggprocessen av Kulturens hus i Luleå och brukarrepresentanter för det färdiga huset, totalt 21 personer var närvarande.

Utgångspunkten i analysen har varit programarbetets tre faser avseende byggherrens (kommunens) önskemål och krav och aktörernas upplevda nytta i 1) idéarbetet, 2) relationen mellan byggherre/beställare och byggprojektets professionella aktörer i samband med utveckling av funktionella och tekniska programbeskrivningar samt 3) organisationen av förvaltningen av byggnaden avseende att skapa brukarvärden. Därefter har effekterna av byggandet av kulturhus analyserats.

Idéarbetet – strategiskt programarbete

Resultaten från fallstudien visar att de kommunala byggherrarnas önskemål och krav på kulturhusen formulerades under en lång tidsperiod innan byggprojektet formellt startade. Under detta idéarbete har lösningar avseende husens placering och funktionalitet bearbetats. Idéarbetet har definierats som ett ”prejekt”, det vill säga ett projekt före det formella byggprojektet.

I fallet Kulturens hus i Luleå har den kommunale byggherren till stor del kommunicerat intressentgruppernas behov och önskemål och utformat dem till en kravspecifikation i programmet för arkitekttävlingen. Under idéarbetet var byggnadens placering en viktig fråga som först drevs av intressentgrupperna. Orkesterföreningen ville synliggöra musiken i staden. Lokala arkitekter var aktiva och drev behovet av ett konserthus centralt i staden, även arkitekten tillhörande den arkitektbyrå som sedermera vann arkitekttävlingen. Utifrån medborgares önskemål om ett konserthus och personalens krav på bättre lokaler för stadsbiblioteket, presenterade kommunalrådet idén om att kombinera en konsertsal med ett nytt bibliotek och en konsthall. Byggnadens funktionella lösningar resulterade även i en finansiell lösning av byggprojektet och av byggnadens framtida drift och underhåll.

För organisationen Folkets hus var placeringen av Kulturhuset Vingen i Torslandas centrum inte självklar. Det tidigare Folkets hus hade brunnit ner och skulle ersättas med ett nytt hus. Med utgångspunkt från ungdomars önskemål och med Boo Folkets Hus i Nacka Kommun som förebild, placerades Kulturhuset Vingen i centrum. Utanför Vingen finns idag ett torg för möten mellan kulturen och centrumhandeln. Mimers Hus med dess nya bibliotek och teater, placerades i anslutning till Gymnasieskolan. Dess verksamheter har liksom Konserthuset i Vara kombinerats med gymnasieskolans behov, vilket skapat synergieffekter för den kulturella verksamheten i kommun både för gymnasieskolorna och för kommunen i stort. I Uppsala har konserthuset placerats i en stadsdel utanför den mest centrala kärnan. Husets arkitektoniska utformning har varit i fokus för att ge staden en ny, modern, monumental byggnad för konserter, kongresser och konferenser som kombinerar kulturella evenemang med kommersiell verksamhet.

Relationen mellan de professionella aktörerna – operativt programarbete

De kommunala byggherrarna har alla framhållit betydelsen av kulturhusets arkitektoniska utformning. För samtliga kulturhus har de kommunala byggherrarna valt antingen en arkitekttävling eller engagerat ett valt arkitektkontor.

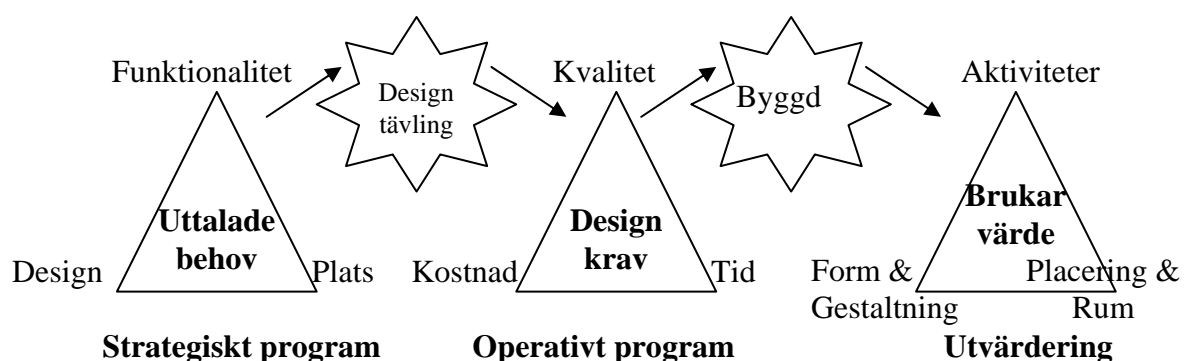
Designen av Kulturens hus i Luleå utformades efter en arkitekttävling som i sin tur grundade sig på ett strategiskt program (Program för inbjuden arkitekttävling) utformat av den kommunale byggherren. I programmet var förutsättningarna för byggnadens funktionella lösningar väl specificerade. Den vinnande arkitekten fick sedan i uppdrag att bli generalkonsult och därigenom huvudprojektör för designen av huset. Relationerna mellan aktörerna i byggprojektet har resulterat i att förtroende och tillit har byggts upp mellan beställare, arkitekt och entreprenörer. Väldefinierade gemensamma tids- och kostnadsramar har varit gemensamma styrande mål. Arkitekternas närhet till byggarbetsplatsen gav förutsättningar för kontinuerliga diskussioner mellan aktörerna i byggprojektet, med snabba åtgärder och förändringar i

bygghandlingarna som konsekvenser. På så sätt kunde effektmålen som artikulerats tidigt i programmet realiseras samt budget och tidsplaner hållas.

Byggandet av Kulturens hus i Luleå, etapp 3: Nåiden Bygg AB

Resultat från den fördjupade fallstudien Kulturens hus i Luleå visar hur den kontinuerliga kommunikation mellan generalkonsulten (arkitekterna), entreprenörens projektledare och byggherrens projektledare, som också har representerat verksamheterna, har organiserats och samordnats av byggherrens projektledare. Organisationen av byggprojektet har inneburit att byggherrens projektledare har kunnat sammanföra verksamheternas brukare med beställarorganisationen och arkitekterna. Byggnadens funktionalitet, med uttalade byggherrebehov, har legat till grund för arkitektoniska lösningar som sedan utvecklats med stöd av kvalitets, kostnads, och tidskrav som ställts på den arkitektoniska utformningen och som varit styrande för projektet. Figur 1 illustrerar byggherrens uttalade behov utformade i ett strategiskt program, som en grund för utformningen av designens krav beskrivna i det operativa programmet innehållande projektdirektiv, lokalprogram, byggnadsprogram med mera.

Figur 1 – Samband mellan strategiskt program, operativt program och brukarnas upplevda nytta av ett kulturhus.

Kulturhusets organisation och förvaltning – utvärdering

Kulturhusens övergripande organisationer och förvaltningen av byggnaderna var i stort sett fastlagda när byggprojekten startade i samtliga kulturhusprojekt. Det gav förutsättningar för verksamhetsledare att i ett tidigt skede vara delaktiga i projekteringsarbetet och utformningen av de specifika lokalerna och rummen i byggnaderna. De kulturella verksamhetsledarna och medarbetarna fick således också ett brukarinflytande under själva byggprocessen.

Från enkätstudien, med besökare av Kulturens hus i Luleå, framkommer att husets aktiviteter har stor betydelse för husets värde för besökarna tillsammans med dess design och placering. En analys av besökarnas uppfattning av huset resulterade i en analys av brukarvärden i termer av Aktiviteter, Form & Gestaltning och Placering & Rum. Av enkäten framkommer att besökare har tre olika perspektiv på kulturhuset. De flesta, 44 % av respondenterna angav att aktiviteterna i huset är det bästa med kulturhuset. De övriga angav att husets arkitektoniska form och gestaltning (29 %) och husets placering (tillgänglighet) och rum (skapandet av mötesplatser i byggnaden) (27 %) är det bästa med kulturhuset. Figur 1 visar en utvärdering av brukarvärden i relation till det strategiska och operativa programmet.

Konsekvenser och praktiska tillämpningar av värdebaserad programmering

För brukarna, besökarna av huset, skapar ett kulturhus sociala värden som skattas genom en subjektiv värdering av besökarnas upplevelse av huset och dess aktiviteter. I följande citat beskriver en medborgare hur hon upplever Uppsalas konserthus med avseende på platsen, aktiviteterna och den arkitektoniska utformningen:

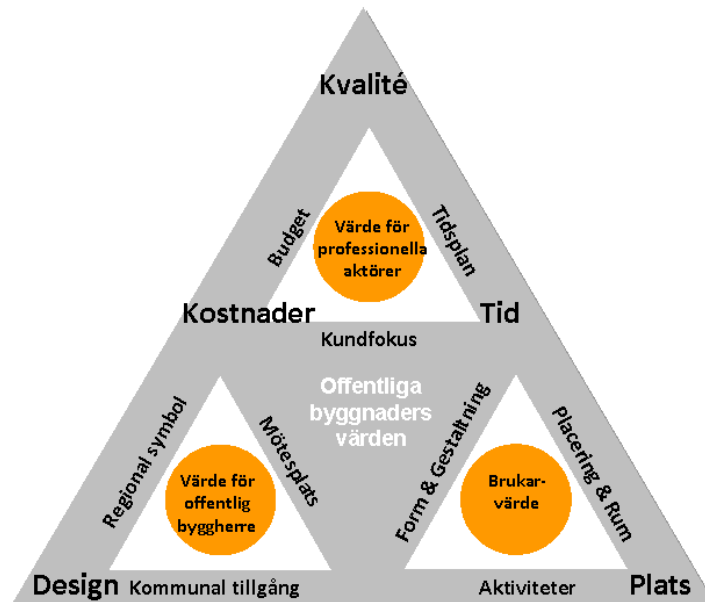
Vårt konserthus har ju varit VÄLDIGT omdiskuterat. Jag har varit positiv inställd till det och är det väl fortfarande. En häftig byggnad som kanske inte riktigt ligger på en plats där det kommer till sin rätt men det är ju centralt och det är ju bra. Tyvärr dras det med ekonomiska problem och alla kritiska uppsalabor får ju vatten på sin kvarn. Jag hoppas det vänder, de har en fantastisk verksamhet, verkligen varierad, för alla smaker. I helgen invaderades det och hela Vaksala torg av ett "mangakonvent". Tusentals ungdomar i olika japanska kostymer i alla de färger och former. Jättekul! (Medborgare om Uppsala Konsert & Kongress, 2010-04-12)

Byggherrens strategiska programarbete har stor betydelse för byggnadens placering och planering av dess funktionalitet. Under det strategiska programarbetet är idéarbetet av största betydelse. Nya infallsvinklar på var den offentliga byggnaden bör placeras i förhållande till dess användningsområden kan skapa nya kreativa lösningar på intressenters artikulera behov av en offentlig byggnad för ett specifikt ändamål. Svårigheten för kommunerna är hur de bör organisera sina samhällsplaneringsprocesser så att de gynnar kreativa möten mellan intressentgrupper och professionella aktörer inom byggsektorn samt att fatta beslut om vilka intressenters argument och behov som ska tillmötesgå, det vill säga: vilka intressentgrupper ska få sina hus? Kulturhus som samordnar kulturella aktiviteter har visat sig gynna de specifika kulturella verksamheterna som inryms i huset, men också skapat förutsättningar för samverkan mellan till exempel ett bibliotek och en konsthall, en musikföreställning och en konstutställning, gymnasieskolans verksamhet och det kommunala biblioteket, konserter och konferenser.

Nyttjandet av kulturhus i samband med näringslivsaktiviteter kan även bidra till att de offentliga utrymmena för konst och musik skapar kreativa miljöer för affärsverksamhet. Således är kommunala byggherrars förmåga att skapa offentliga rum för medborgarna, som dels bygger på medborgarnas behov och önskemål, men som också tar tillvara nytänkande och idéer hos olika intressentgrupper och framförallt professionella aktörer inom byggsektorn, av stor betydelse för samhällsbyggandet.

En metod för att inkludera brukarvärden i byggandets tidiga skeden är värdebaserad programmering (VP) som tagits fram i projektet. VP syftar till att integrera byggherrns, de professionella aktörernas och brukarnas värden tidigt i den offentliga byggnadens byggprocess. Den värdebaserade programmeringen syftar till att kommunicera brukarvärden under idé- och designfaserna.

Exempelvis kan kulturella verksamheters strategiska mål omvandlas till värde, det vill säga en nödvändig transformering i termer av kvalitet, kostnader och tid för genomförandet av byggprojektet. Kvalitetsbegreppet innefattar nödvändiga förändringar i funktioner och tekniska lösningar som grundar sig på praktiskt genomförbarhet och relationer till byggkostnader och byggtid. VP möjliggör sålunda en utveckling av satta effektmål till nyttovärden för brukarna under transformeringen från det strategiska programarbetet till det operativa programarbetet. Medvetenhet om specifika brukarvärden i termer av aktiviteter, form och gestaltning samt placering och rummets betydelse för brukarna av offentliga byggnader bör användas för att optimera olika lösningsförslag, se figur 2.

Figur 2 – Modell för värdebaserad programmering (VP) för offentliga byggnader

Figur 2 åskådliggör byggprojektets styrande faktorer: kvalitet, kostnader och tid, som genom relevanta budgetar, hållna tidsplaner och ett kundfokus, skapar ett värde för professionella aktörer tillsammans med design och plats faktorerna. Design faktorn beskriver den arkitektoniska utformningen av byggnaden och plats faktorn beskriver betydelsen av byggnadens placering i staden och dess rumliga utrymme för brukarna. Designen av byggnaden och byggnadens placering i staden skapar värden för den offentlige byggherren och brukarna. För den offentlige byggherren kan en offentlig byggnad bli en regional symbol, en mötesplats och en ekonomisk tillgång. En offentlig byggnad skapar brukarvärden genom de aktiviteter som bedrivs i byggnaden, byggnadens form och gestaltning samt dess placering i staden.